

KOLLEEGIUMI LIHKME MEENUTUSI

Kui viiekümnendate teisel poolel hakati kõnelema uuest filoloogiaajakirjast, siis mainiti ikka, et tegemist on omaaegse lühiealise Eesti Keele ja Kirjanduse järglase ja järgijaga. Ei tea, kuhu kadus sõna *Eesti* – kas peeti seda ülevaalt pool liiga natsionalistlikuks või arvati, et see kitsendab tarbetult ajakirja toimumisvälja. Mõistagi ei meenutatud seda, et Eesti Keel ja Kirjandus oli omakorda kahe 1940. aastal suletud ajakirja järglane. Need olid Jaan Jõgeveri 1905. aastal rajatud ja 1908. aastast Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandel ilmunud Eesti Kirjandus ja Akadeemilise Emakeele Seltsi 1922. aastast ilmunud Eesti Keel. Muidugi tekitas kuuldus ajakirja taastamisest või taasloomisest rõõmsat elevust. Minuealiste ja küllap vanemategi silme ette kerkis Eesti Kirjandus oma rikka kultuuriloolise ainesega. Lootsime uult ajakirjalt sama. Kui selgus peatoimetaja, siis äratas tema isik – vähemalt minu suhtlusringkonnas – mõningaid kahtlusi. Täpsemalt öeldes mitte isik, vaid tema ettevalmistus. Keras¹ – nii nimetati meie kohvikuseltskonda – asja arutades kaheldi vene filoloogi sobivuses või pädevuses seesugusel ametipostil. Seal aga märkas üks – kas mitte Ea Jansen? –, et Eesti Kirjanduse rajaja Jaan Jõgever oli ju samuti vene filoloog. Niisiis leidsime, et olulised on isikomadused, mitte ettevalmistus. Ja ilm-

¹ Kera seltskonnast on kirjutanud ajaloodoktor Ea Jansen oma eluloos (vt Eesti rahva elulood. Sajandi sada elulugu kahes osas. I osa. Koost R. Hinrikus. Tallinn: Tänapäev, 2000, lk 232–233). Käidi koos kunagises Feischneri kohvikus. Tihedamalt või lödvemalt olid Keraga seotud Eno Raud, Valmen ja Tatjana Hallap, Leili-Maria Kask, Elina Öpik, Evi Prink, Ruth ja Boris Mirov, Lia ja Henno Rajandi, Lembe ja Edwin Hiedel, Helvi Einas, Heldur Niit, Eino Tamberg, Valdek Pall, Ilmar Malin, Ülo Tedre jt.

selt me ei eksinud: Olev Jõest sai suurepärase toimetaja, tollel ajastul vist ainuvõimalikki.

Esimese konkreetse sammuna ajakirja loomisel mäletan Endel Sõgla pärimist, kas oskan kedagi soovitada ajakirja kirjandusosakonna toimetajaks. Pärast hetkelist jahmatust – miks küsiti minult, folkloristilt? – otsustasin soovitada oma tollast abikaasat Asta Hamerit, kes vaevles kodus TRÜ aspirandina oma Evald Tammlaane juures. Sõgel oli nõus ja veelgi tähtsam – ka Hameri oli nõus ja määrati kohale 16. detsembrist 1957. Ajapikku selgus, et see oligi tema õige koht: hea suhtlejana leidis ta kaastöölisi ja stiilitundliku toimetajana parandas esialgu küllalt kohmakalt sõnastatud kirjatöid. Hameri lahkus KK koosseisust 1964. aasta novembris. Lahkumise põhjus jäi vähemalt minule segaseks või päris arusaamatuks.

Samasugune ootamatus oli minu toimetuskolleegiumisse arvamine. Kolleegiumis oli esialgu ainult üheksa liiget: ülikoolist Paul Ariste, Arnold Kask ja Juhan Peegel; Kirjanike Liidust Johannes Semper; KKI-st Endel Nirk, Eduard Päll, Endel Sõgel² ja mina. Mõistagi kuulus kolleegiumisse eesistujana peatoimetaja Olev Jõgi. Kõik olid minust vanemad ja ka autoriteetsemad. Tundsin ennast päris poisikesena. Teisalt ei saanud ma varjata heameelt, et valituks osutusin mina ja mitte näiteks Eduard Laugaste ülikoolist.

Kolleegiumi töö oli nõukogude ajal üsna rutiinne: koguneti peamiselt kuulamiseks avaldamisplaane ja nende täitmist ning hindamiseks – vajaduse korral – toimetuse tööd. Eriküsimusi esines harva. Mäletan, et ühel õhtul kutsus Olev Jõgi välja Pälli, Sõgla ja minu. Asi oli selles, et me olime veel n-ö posti ot-

² Endel Sõgel oli KK toimetuskolleegiumi liige 1958–1960 ja 1974–1989.

sas, ehkki tööaeg oli juba läbi. Küsimus oli Jaan Krossi „Söerikastaja” arvustuses. Ei mäleta enam, kas arvustus oli juba laekunud või oli seda pakutud, arutluse all oli aga pigem luuletuskoguse. Teravalt ründas seda Sögel, pisut tagasihoidlikumalt Päll, mina püüdsin seda oskust mööda kaitsta, Jõgi rohkem kuulas. 1959. aasta jaanuaris oli Nigol Andreseni arvustus juba kolleegiumi ees. Mäletamisi ei osalenud arutelu Arnold Kask ja Juhan Peegel. Kolleegiumi koosolek on meelde jäänud Paul Ariste tavatu sõnavõtuga: ta tundvat Jaan Krossi ligemalt viis kuud, tegemist olevat väga ebasiira inimesega.³ Johannes Semper toetas Aristet, mõistagi ka Päll ja Sögel. Nirk oli tagasihoidlikum. Mina Krossi tollal ei tundnud, mis mul öelda oli. Leiti üsna üksmeelselt, et arvustus on liiga kiitev. Kuna ajakirja ilmumistsükkel oli kolm kuud, kolleegium toimus jaanuaris ja arvustus ilmus veebruaris, siis vististi ei jõutud seal suurt midagi muuta. Eks näita see ka peatoimetaja oskust kolleegiumiga toime tulla. Samast aastast on veel meeles kolleegiumi koosolek, kus Nirk ja Ariste virisesid folkloristika üle ajakirjas: polevat näha kesksel teemal. Nurisemine oli kas pentsik või personaalne: ilmunud oli ju vaid neli artiklit, mis on kindlasti liiga vähe kesksel teema püstitamiseks.

See oli vist 1968. aastal, kui kolleegiumis arutati KK sulgemisvõimalust – ajakiri olla ebarentaabel. Dotatsiooni kärbiti 20 000-lt 13 000 rublani ja nõuti vähemalt 4000 tellijat. Ajakirja taseme madaldamist ei soovinud keegi. Mõned arvasid, et peaks püüdma spetsiaalselt pedagoogidele kirjutada. Teised tuletasid meelde, et õpetajatele il-

³ Tegemist oli ilmselt ühise vanglaajaga, nagu selgub J. Krossi mälestustest. Tollane vangla teadagi ei soosinud poliitvangide siirust ja avameelsust. Teisalt on teada, et P. Ariste oli – tollal – kergesti mõjutatav. Nii võis tema sõnavõtu taga olla näiteks Sõgla veenmistöö. Aga veider see oli.

mub niihästi ajakiri kui ka nädalaleht. Jäigi nii, et kõik lubasid oma nii tutvuskui ametiringkonnas õhutada KK tellimist. Ei tea, kas ja kui palju tellijaid juurde tuli, kuid sulgemisähvardus läks siiski mööda.

Minu ülesandeks kolleegiumis oli erialaste artiklite lugemine ja n-ö hindamine. Sestap olid minu peamiseks partneriteks erialatoimetajad. Muidugi võisid ka peatoimetajad küsida seisu kohta või arvamus, ja mitte ainult folkloristlike tööde puhul. Erialatoimetajatest oli mul kõige vähem tegemist Asta Hameriga, kes arvas ennast folkloristikat sama hästi või paremini teadvat (õppisime ju rahvaluulet koos). Kuna ta folkloriste tundis – nii vanemaid kui ka omaealisi – ning nende tegevusala teadis, siis oskas ta ka kaastööd tellida. Tema järglasel, Elvi Pillesaarel, ei olnud ambitsioone folkloristika alal ja meie koos- või kaastöö sujus mõeldavalt hästi. Piisab, kui vaadata KK aastate sisukordi: Pillesaare ajal on folkloristika maht – võrreldes Hameri perioodiga – kahe-, kohati kolmekordistunud. Pillesaare lahkumine 1976. aastal oli samuti ootamatu ja vähemalt minule mõistetamatu.

1972. aastal tuli toimetusse tööle folkloristikas õppinud, ent kultuuriloolaseks kvalifitseerunud Heldur Niit. Tema mõistagi ei vajanud minupoolset abi, küll aga mõnikord nõu. Erialatoimetus jagati kaheks: folkloristika ja kirjandusajaloo peale jäi Heldur Niit; kaas-aegse kirjanduse ja kirjandusteooria peal olid järgemööda Elvi Pillesaar, Andres Langemets, Toivo Tasa (ka peatoimetaja asetäitja), Maimu Berg ja siis pikemat aega Pärt Lias, lõpuks Piret Viires. Sõber Lias rääkis mulle augu pähe, arvustamaks ilukirjanduslikku teost. Selleks oli Arvo Mägi „Karvikute kroonika” osa, mille arvustus ilmus 1993. aastal.

Formaalselt Teaduste Akadeemia (ja Kirjanike Liidu) väljaanne, oli KK sisu-

liselt ikkagi suuresti KKI ajakiri. See tõmbas mulle kui KKI töötajale KK-le kirjutamises üsna ranged piirid. Folkloristika osa oli niigi väike. KKI töötaja ja sealjuures toimetuskolleegiumi liige pidi olema ääretult tagasihoidlik, et Tartu „sõbrad” ei saaks hurjutada: mis tal viga avaldada, ta ju kolleegiumis. Mõõnan, et niisuguseid vihjeid on tehtud. Sestap kirjutasin tõesti enam-vähem tellimise peale ja olin kaastöö pakumise tagasihoidlik. Pikkamööda muutus minu „erialaks” teadusväljaannete retsenseerimine – eeskätt sellepärast, et retsenseerijaid oli napilt. Toimetuse arvustamisettepanekud lükati enamasti tagasi aja- või huvipuudusel. Ja siis pidi mõistagi kolleegiumi liige toimetust aitama. Põhimõtet ma täiesti toetasin: kodumaist teadust tuleb just Eestis tutvustada-tunnustada. Häda oli selles, et kohusetruudus viis mõnikord kaugele mu kitsamast erialast. Mäletatavasti oli esimene retsenseeritav raamat Selma Läti rahvajandite kogumik (aastal 1958). Paraku olin ma naljandite alal täielik võhik ja jäi ainult loota, et see arvustusest ei ilmne ega pahanda liialt autorit.

Endastmõistetavalt ei kogu retsenseent endale sõpru, kuid kehtvat vaenu ma ka ei näi olevat äratanud (erandiks oli Eduard Laugaste, kuid vastuolu temaga johtus teistest teguritest, mitte ainult arvustustest). Ainuke avalik kokkupõrge oli mul Felix Oinaga, kelle „Surematut Kalevipoega” ma omast arust kiitvalt retsenseerisin (aastal 1995), rõhutades, et töö on tehtud ilma tavapäraste, kodumaal asuvate abivahenditeta (registrid, kartoteegid *etc.*). Sellest ärritunud (?) Oinas kirjutas vastulause (aastal 1995), milles minu positiivseks peetud aspekti tõlgendati negatiivseks. Vastuse ägedus tegi mind enam-vähem nõutuks, ehkki Jaan Undusk lohutas: see tulevat Oina iseloomust. Alles pensioniea lähenedes hakkasin arvustama ka folklooriväli-

seid teoseid, peamiselt mälestusi – esimeseks olid Johan Kõpu mälestused (aastal 1992) –, samuti mitmesuguseid kogumikke („Eesti mõtteloo” köiteid, bibliofiilide aastaraamatuid jt).

Olen üle elanud kolm peatoimetajat. Ajakirja rajajat Olev Jõge mäletan eeskätt rahuliku kuulajana. Toimetusest lahkus ta – vähemalt Sakala tänaval (praegune Kaitseministeeriumi hoone) – sageli viimasena. Tema kujundas ajakirja selliseks, nagu ta on. Mul on ikka meeles prof Matti Kuusi väljend: KK on Eesti elu täielik peegel (mõeldud mõistagi humanitaarset teaduselu). Kuusi tahtis ajakirja tellida. Paraku oli välismaale tellimine väga kallis, sestap leppisime kokku, et tellin ja saadan talle KK, tema saadab mulle vastu ajakirja Hiidenkivi. Matti Kuusi imestas korduvalt, kuidas väike Eesti suudab välja anda sellist teadusajakirja (Soomes sulatati kolm teadusajakirja üheks populaarseks Hiidenkiviks, säilinud on ainult Virittäjä, milles kirjandusteadust ilmub küll ainult juhuti). Mõistagi tegi Kuusi hinnang heameelt, mida jagasin ka peatoimetajaga, kelle esimesi reaktsioone oli kaastöö palumine (1979. aastal ilmuski Kuusiga kahasse kirjutatud arutlus regilaulu vanusest ja levikust, 1981. aastal ilmus Kuusi arvustus meie vanasõnaväljaande esimese köite ilmunise puhul ja 1984. aastal lühiartikkel Sampo seletustest).

Olev Jõe järgnes Aksel Tamm. Juba ülikoolist tuttav jutumees oli mulle peatoimetajatest küllap kõige lähedaseks, kuid usutavasti ei kasutanud ma seda lähedust kurjasti. Vastupidi, jõudsin ehk mahendada mõnegi vastasseisu, mis ähvardas konfliktiks muutuda. Kui Olev Jõgi oli viimaseid toimetusest lahkujaid, siis Tamm oli, vastupidi, esimesi lahkujaid (ent viimaseid tulijaid). Vastu tegevtoimetaja (endise nomenklatuuri järgi toimetuse sekretär, vrd peasekretär, mitte kantseleipreili) Eevi Rossi arvamust usun, et tal oli küllalt

tegemist ajakirja hoidmisega senistes raamides, kasutades selleks ka ebaametlikke ehk teisiti öeldes isiklikke sidemeid.

Kõige kaugemaks jäi kolmas peatoimetaja, alati naerataw ja viisakas Mart Meri. Ega sõprus isaga küll ei välista, aga ka ei eelda lähedasi suhteid pojaga. Mart Meri oli korrektne ja seda püüdsin olla minagi.

Erialatoimetajatest on kõige rohkem meeles Elvi Pillesaar ja Heldur Niit, esimene oma avatuse ja teine oma täpsusega. Nead, ja usun, et minagi, on andnud oma osa KK folkloristikasse. Kui ajakirja esimestel aastatel oli kolleegiumis pidev hädakisa, et lingvistid ei taha *resp.* ei viitsi kirjutada, siis folkloristide puhul seda ei olnud. Tõsi, meile eraldatud ruum oli ka küllalt väike, kuid see kirjutati täis.

Minu mulje järgi on KK väärilt täitnud ootusi, mis lähtusid omaaegsest Eesti Kirjandusest. Tõsi küll, kultuurilugu on peidetud kirjandusloo alla või sekka, aga ta on olemas.

Mida soovida ajakirjale? Ehk võiks pöörata rohkem tähelepanu keelehooldele. Nii kõneldud kui ka kirjutatud keel on päris käest ära (mõtlen muidugi meediat). Kardetavasti pidurdavad seda suunda ajakirja teadusambitsioonid. Ehk leidub tahet, ruumi ja tegijaid! Teisalt kardan, et mahukad foneetikalased artiklid ei leia eriti lugejaid ning mõistjaid. Tõsi, viimasel ajal neid pole ka ilmunud. Muide, kas kolleegium peab olema nii arvukas? Vaevalt kõiki liikmeid korraga kokku saab. Aga meil on nüüd ju Internet. Oleks päris huvitav üks kolleegiumi e-koosolek.

Minu töö on tehtud (mõneks retsensiooniks ehk jätkub veel jõudu). Loodan, et järglased hoolitsevad selle eest, et folkloristika ajakirjas ei hääbu!

ÜLO TEDRE